

ÚVOD DO KULTURNÍHO DĚDICTVÍ

Studijní materiál HKDvRP

KULTURNÍ DĚDICTVÍ A JEHO OCHRANA

Kulturním dědictvím rozumíme hmotné a nehmotné **pozůstatky minulosti**, vytvořené našimi předky, které vypovídají o jejich historii, kultuře a každodennosti, **zachované** alespoň v jisté podobě **ve svém původním prostředí dodnes**, u nichž současně usilujeme o **uchování a předání dalším pokolením**.

Té části kulturního dědictví, u níž je akceptována vysoká míra historické, vlastenecké, náboženské, vědecké či umělecké hodnoty a která má značný význam pro současnost i rozvoj politického, společenského i kulturního života společnosti v budoucnu, může být udělena **právní ochrana**.

Za kulturní dědictví lze považovat **hmotné (materiální) doklady** minulosti, které dělíme na

✓ **nemovité:**

- ✓ urbanistické komplexy;
- ✓ stavby a soubory staveb, včetně obranných či technických;
- ✓ hřbitovy;
- ✓ objekty v terénu, např. hraniční kameny, kříže;
- ✓ místa „paměti“ s památníkem apod.

✓ **movité:**

- ✓ umělecká díla z oblasti sochařství, malířství, užitého umění;
- ✓ produkty lidové kultury;
- ✓ sbírkové předměty, včetně numismatických, sfragistických a heraldických, hudebních aj.;
- ✓ militaria;
- ✓ artefakty spojené s hospodářským vývojem; technické stroje a přístroje dokládající vývoj lidské civilizace;
- ✓ artefakty spojené se životem a dílem významných osobností ad.

Dále náleží ke kulturnímu dědictví **nehmotné (nemateriální) doklady**, tedy

- ✓ jazyk;
- ✓ tradice, zvyky a rituály;
- ✓ ústní slovesnost;
- ✓ interpretační umění (hudba, zpěv);
- ✓ vědomosti a zkušenosti;
- ✓ teoretické znalosti a zručnost (uplatňované např. u tradičních řemesel, kulináří a gastronomie);
- ✓ kolektivní paměť.

Při výzkumu a prezentaci kulturního dědictví lze pochopitelně zvolit i **jiné koncepty třídění**, nikoli jen podle výše uvedené pramenné typologie, z níž obvykle vycházejí právní úpravy ochrany památkového fondu v jednotlivých státech.

Za celkem logické, zejména pokud je studium zaměřeno na určitý segment dějin společnosti a její každodennosti či na některou z oblastí kulturně společenských aktivit, můžeme považovat například **tematické členění kulturního dědictví**, a to na

✓ **archeologické**, tvořené doklady prehistorického a historického vývoje, nacházející se v zemi (doklady stavební činnosti, užitkové předměty – keramické a skleněné nádoby a jejich zbytky, výrobní prostředky, zbraně, kosterní pozůstatky ad.). Archeologické kulturní dědictví je předmětem zájmu mezinárodních i tuzemských institucí, jeho ochranu upravuje tak zvaná *Maltská konvence* neboli *Úmluva o ochraně archeologického dědictví Evropy*. V ní je mimo jiné zakotveno přednostní užívání nedestruktivních metod výzkumu, které brání zničení artefaktů. Úmluva je v případě rozporů nadřazena v České republice zákonu o státní památkové péči;

✓

✓ **církevní a náboženské**, vzájemně se doplňující, prolínající a někdy ne zcela jednoznačně přiřaditelné artefakty a projevy spojené s vírou v boha, náboženstvími, liturgií, církvemi a církevními organizacemi atd. Jedná se například o církevní stavby (kostely, kaple, kláštery, modlitebny, synagogy, mešity, minarety, fary ad.); jiné církevní nemovité objekty (kapličky, kříže, boží muka v terénu ad.) a církevní movité objekty (bohoslužebné kříže, monstrance, oděvy, knihy, písemnosti církevní správy ad.); rituály, tradice a zvyky (mše, poutě, procesí, aktivity spojené s oslavami církevních svátků ad.); náboženské písně, texty a slovesnost; písemnosti; ústní podání ad.;

✓

✓ **urbánní** neboli městské, k němuž náleží doklady spojené s dějinami a vývojem měst a městské/měšťanské společnosti. Jedná se například o stavební památky v areálu města a předměstí individuálního i komunálního charakteru (radnice, hradby a obranné věže, hlásné věže, řemeslnické boudy, vězení, sýpky, obytná zástavba ad.); movité doklady o městské každodennosti (řemeslnické výrobky, vybavení domácnosti, artefakty spojené s volným časem městských obyvatel, písemnosti městské správy a jiných vydavatelů ve prospěch měst, umělecké předměty vč. užitého umění, oděvy ad.); nehmotné doklady (tradice a zvyky, výrobní postupy, kulinária ad.) svázané s konkrétním městem nebo městským životním stylem; písemnosti ad.;

✓

✓ **rurální** neboli venkovské, k němuž náleží doklady spojené s dějinami a vývojem venkova a venkovské společnosti. Jedná se například o stavební památky (obytná stavení a usedlosti, hospodářské objekty, zvl. sýpky, mlýny, řemeslnické dílny); doklady zemědělské činnosti; lidová kultura ve smyslu označení movitých a nemovitých projevů a dokladů každodennosti (odívání, mobiliář domácností); zvyky a tradice (ústní lidová slovesnost, pranostiky, pohádky atd.), písemnosti ad.;

- ✓ **montánní** neboli důlní, tedy movité a nemovité doklady dolování zlata, stříbra, obecných rud, uhlí: stavební památky a podzemní díla (jámy, štoly, šachty, doly); nástroje, nářadí a strojní zařízení; doklady o životě horníků; písemnosti ad.;
- ✓ **industriální** neboli průmyslové, tedy movité a nemovité doklady o tovární výrobě ve struktuře v zásadě odpovídající uvedenému montánnímu kulturnímu dědictví;
- ✓ **kastelologické**, které zahrnuje zejména stavební památky (hrady, zámky, tvrze, zříceniny, městské paláce).

Posledně jmenovanou skupinu lze vnímat v blízké příbuznosti s **kulturním dědictvím urozených vrstev**, tedy s projevy a artefakty spojenými se šlechtou různého stupně urozenosti, jejími veřejnými a privátními aktivitami, životním způsobem a stylem. Kromě obytných a užitných staveb se jedná o projevy každodenní hmotné kultury (odívání, stravování ad.), písemnou kulturu, militaria ad.

Toto tematické členění kulturního dědictví se využívá také **v kontextu jeho prezentace a edukace a je inspirací pro vnitřní strukturování kulturního turismu**, reagujícího na zájmy a požadavky klientů se specifickými požadavky (např. církevní/náboženský turismus, montánní a industriální turismus, rurální turismus ve spojení s agroturistikou apod.) .

SVĚTOVÉ A EVROPSKÉ INICIATIVY PŘI OCHRANĚ PAMÁTEK

Kulturní dědictví je dlouhodobým předmětem zájmu institucí a aktivit na **mezinárodní úrovni**. Reprezentuje jej nevládní organizace **UNESCO** (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) při Organizaci spojených národů. V roce 1972 přijaly členské země UNESCO „*Úmluvu o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví*“.

Kulturní dědictví je v této úmluvě definováno jako:

- ✓ *„památníky: architektonická díla, díla monumentálního sochařství a malířství, prvky či struktury archeologické povahy, nápisy, jeskynní obydlí a kombinace prvků, jež mají výjimečnou světovou hodnotu z hlediska dějin, umění či vědy;*
- ✓ *skupiny budov: skupiny oddělených či spojených budov, které mají z důvodu své architektury, stejnorodosti či umístění v krajině výjimečnou světovou hodnotu z hlediska dějin, umění či vědy;*
- ✓ *lokality: výtvořiny člověka či kombinovaná díla přírody a člověka a oblasti zahrnující místa archeologických nálezů mající výjimečnou světovou hodnotu z dějinného, estetického, etnologického či antropologického hlediska“.*

S ohledem na tato pravidla a na základě řádného schvalovacího procesu vyhláší vrcholný orgán UNESCO na svých pravidelných zasedáních každoročně památky **světového kulturního a přírodního dědictví, které jsou zapsány do Seznamu světového dědictví** (*World Heritage Site*). V červenci 2015 bylo v tomto seznamu evidováno celkem 1031 památek, z toho 802 kulturních, 197 přírodních a 32 smíšených, ze 163 zemí světa. Na území České republiky se nachází celkem 12, v Polsku pak 15 lokalit světového dědictví, což řadí oba státy podle počtu evidovaných položek do druhé desítky zemí světa.

Kromě tohoto Seznamu, zaměřujícího se zprvu zejména na hmotné kulturní dědictví (movité a nemovité, umělecké památky), byl v roce 1992 založen organizací UNESCO seznam **Paměť světa** (*Memory of the World*) jakožto program ochrany a záchrany světového kulturního dědictví uchovaného v dokumentech.

Za tak zvané **dokumentové dědictví** jsou v této souvislosti považovány jakékoli informace zafixované v dokumentech jakéhokoli druhu, které mají podobu textů (rukopisy, knihy, noviny, časopisy, plakáty atp.), zvukových záznamů a záznamů pohyblivých obrazů (film, video). Postupem času se k tomu připojilo i původní digitální dědictví. Záchrana a ochrana dokumentového dědictví je spojována s jeho zpřístupněním, mimo jiné s využitím digitálních technologií.

V seznamu Paměť světa má Česká republika nyní zapsáno pět souborů písemností, z toho jeden spolu s Francií. Žádný se přitom netýká Slezska. Polsko má zapsáno 14 souborů, mezi něž náleží i jedno silesiakum, rukopis zvaný Jindřichovská kniha (*Liber fundationis claustris sanctae Mariae Virginis in Heinrichow*).

V roce 2001 byl s vědomím, „že existují i nehmotné kulturní památky a že je nutné pomoci místním obyvatelům s ochranou těchto děl a k zachování těch místních lidí, kteří znají tyto formy kulturního vyjádření“, založen rovněž seznam **Mistrovská díla ústního a nehmotného dědictví lidstva** (*Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage*).

V říjnu roku 2003 pak byla v Paříži přijata Generální konferencí UNESCO „**Úmluva o zachování nemateriálního kulturního dědictví**“, která vstoupila v platnost v dubnu 2006. Mimo jiné stanovuje, že „nemateriálním kulturním dědictvím“ se rozumí zkušenosti, znázornění, vyjádření, znalosti, dovednosti, jakož i nástroje, předměty, artefakty a kulturní prostory s nimi související, které společnosti, skupiny a v některých případech též jednotlivci považují za součást svého kulturního dědictví. Toto nemateriální kulturní dědictví, předávané z pokolení na pokolení, je společnostmi a skupinami lidí neustále přetvářeno v závislosti na jejich prostředí, na jejich interakci s přírodou a na jejich historii, dává jim pocit identity a kontinuity, podporuje takto úctu ke kulturní rozmanitosti a lidské tvořivosti“.

Česká republika, která úmluvu ratifikovala roku 2008, má k roku 2015 zapsány v seznamu Mistrovská díla ústního a nehmotného dědictví lidstva čtyři položky, žádná však není spojena s historickým územím Slezska. Polsko zápisem tohoto druhu do roku 2015 nedisponovalo.

S aktivitami směřujícími k ochraně památek a dokladů minulosti přichází v poslední době rovněž Evropská unie. Vytvořila proto iniciativu označení **Evropské dědictví**. Kulturní statky označené touto značkou mají symbolizovat evropskou integraci, její ideály a historii. Označení má podtrhnout význam těchto statků a jejich společné sdílení v evropském prostoru. Česká republika na seznam nominovala čtyři památky, z nichž sice žádná není položena bezprostředně na slezském území, jedna z nich ale k němu má velmi blízko. Jedná se o bývalý průmyslový areál **Dolní Vítkovice v Ostravě**, náležející k ostravsko-karvinskému revíru, situovaný jen několik kilometrů od moravsko-slezské hranice.

Z **nemovitých památek** podléhají ochraně a péči bez ohledu na stav zachování zejména:

- ✓ kulturní krajina;
- ✓ urbanistické, rurální a stavební soubory;
- ✓ architektonická díla a zástavba;
- ✓ vojensko-obranná díla;
- ✓ technické objekty, zvláště doly, hutě, elektrárny a jiné průmyslové závody;
- ✓ hřbitovy;
- ✓ parky, zahrady a jiné formy projektované zeleně;
- ✓ místa připomínající historické události nebo činnost výjimečných osobností nebo institucí.

Z **movitých památek** jsou to zvláště:

- ✓ umělecká díla z oblasti uměleckých řemesel a užitého umění;
- ✓ sbírkové soubory, tvořené podle koncepce tvůrců těchto sbírek;
- ✓ jednotliviny a soubory numismatického charakteru, stejně jako pečeti, standarty, odznaky, medaile, řády, militaria a jiné historické památky;
- ✓ výtvary techniky, zvláště technická zařízení, dopravní prostředky, stroje a náčiní dokládající vývoj materiální kultury, charakteristické pro dávné i nové formy hospodaření, dokumentující úroveň vědy a rozvoje civilizace;
- ✓ knihy a knihovní sbírky;
- ✓ hudební nástroje;
- ✓ výsledky lidového umění a ruční práce a jiné artefakty etnografického charakteru;
- ✓ předměty připomínající historické události nebo činnost významných osob nebo institucí.

Kromě toho rozpoznává polská legislativa **památky archeologické** (*zabytek archeologiczny*), především

- ✓ lokality s významnými nálezy dokládajícími vývoj lidské společnosti v pravěku;
- ✓ artefakty archeologického charakteru.

OCHRANA KULTURNÍHO DĚDICTVÍ V ČR

Kulturnímu dědictví je ve stále větší míře věnována **pozornost** – s vědomím postupující modernizace každodenního života a evropské, resp. světové globalizace v oblasti nejen hospodářské, ale především kulturní a společenské – **národními státy**, jejich státními i nestátními institucemi a legislativou. Platí to rovněž o Česku a Polsku jako garantech ochrany kulturního dědictví ve slezských regionech.

Ochrana kulturního dědictví náleží v České republice do resortu **památkové péče**, jejíž podoba a kompetence je upravena zákonem č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, naposledy novelizovaným zákonem č. 142/2012 Sb. Kromě toho se staly součástí právního řádu České republiky dvě mezinárodní smlouvy, upravující památkovou ochranu kulturního dědictví: *Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy* a *Úmluva o ochraně archeologického dědictví Evropy*.

V České republice jsou **do kulturního dědictví** řazeny:

- ✓ movité památky a jejich soubory (zejména památky malířství, sochařství a uměleckých řemesel a památky technické a archeologické, historické knihovny apod.);
- ✓ nemovité památky (jde zejména o stavby a jejich soubory, které dokládají vývoj civilizace a stavební kultury, jako např. hrady, zámky a tvrze; kostely, kláštery a ostatní kultovní stavby; vesnické domy, zemědělské usedlosti a další objekty lidové architektury a lidového stavitelství; městské domy, radnice, městské brány a hradby; stavební památky vývoje řemesel, vědy a techniky; historické zahrady a parky, obvykle komponované ve vztahu k objektům historické architektury);
- ✓ nemovité i movité věci, připomínající významné historické osobnosti nebo události;
- ✓ památkově chráněná území, to je památkové rezervace městské, vesnické a archeologické a památkové zóny městské, vesnické a krajinné, a dále specifická památkově chráněná území (např. území s archeologickými nálezy).

V zájmu ochrany kulturního dědictví byly v Československu a nyní i v **České republice** zavedeny instituty národní kulturní památky a kulturní památky, pro něž jsou vedeny samostatné registry. **Národní kulturní památka** je přitom definována jako **nejvýznamnější součást kulturního bohatství národa, může se jednat o** nemovitý či movitý objekt, artefakt (či jejich soubor). Prohlášení určitého objektu/artefaktu/souboru artefaktů národní kulturní památkou je v kompetenci **vlády** České republiky, která tak činí formou prohlášení. Přehled národních kulturních památek je veřejný, publikován je v *Ústředním seznamu kulturních památek ČR*.

V **Českém Slezsku** se v roce 2015 nacházelo 11 objektů či areálů, prohlášených národní kulturní památkou.

Vedle národních kulturních památek rozeznává česká legislativa rovněž **kulturní památky**, za něž mohou být Ministerstvem kultury prohlášeny artefakty, popřípadě jejich soubory, které

- ✓ jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické;
- ✓ mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem.

Podle druhové skladby památkový fond obsahuje zejména:

- ✓ **nemovité památky** (stavby a jejich soubory, např. hrady, zámky a tvrze; kostely, kláštery a ostatní kultovní stavby; vesnické domy, zemědělské usedlosti a další objekty lidové architektury a lidového stavitelství; městské domy, radnice, městské brány a hradby; stavební památky související s vývojem řemesel, vědy a techniky; historické zahrady a parky, obvykle komponované ve vztahu k objektům historické architektury);
- ✓ **movité památky a jejich soubory** (zejména památky výtvarného umění, včetně užitého umění; technické památky, archeologické památky ad.);
- ✓ **nemovité i movité věci, připomínající významné historické osobnosti nebo události;**
- ✓ **památkově chráněná území, tj.:**
 - ✓ **památkové rezervace** městské, vesnické a ostatní (např. archeologické; klášterní komplexy v krajině apod.);
 - ✓ **památkové zóny** městské, vesnické a krajinné a specifická památkově chráněná území (např. území s archeologickými nálezy).

Seznamy nemovitých kulturních památek, památkových rezervací a památkových zón jsou pravidelně zveřejňovány. Z **Českého Slezska** se v nich v roce 2015 nacházelo:

- ✓ okolo 1,5 tisíce nemovitých kulturních památek, z toho 177 v okrese Jeseník, 439 v okrese Bruntál, 353 v okrese Opava a 128 v okrese Karviná a dále nejméně polovina z 321 v okrese Ostrava a z 307 v okrese Frýdek-Místek a desetina z 529 kulturních památek v okrese Nový Jičín; poslední tři okresy jsou tvořeny moravskými i slezskými obcemi;
- ✓ 2 venkovské památkové rezervace (Lipina, Heřmanovice);
- ✓ 13 městských památkových zón (Bílovec, Bruntál, Český Těšín, Frýdek, Hlučín, Hradec nad Moravicí, Javorník, Karviná, Odry, Opava, Ostrava-Poruba, Vidnava, Zlaté Hory);
- ✓ 6 venkovských památkových zón (Karlova Studánka, Komorní Lhotka, Malá Morávka, Petrovice, Piskořov, Rejvíz).

Na území Českého Slezska naopak není žádná městská či archeologická památková rezervace.

Seznam movitých kulturních památek z bezpečnostních důvodů veřejně přístupný není. Seznámit se s ním lze zejména z odborných či jiných oprávněných důvodů může na jednotlivých územních odborných pracovištích Národního památkového ústavu na základě souhlasu ředitele a za předem stanovených podmínek. Lze se důvodně domnívat, že se

Slezskem je spojen nespočet artefaktů (či jejich souborů), zařazených v souladu s platnou legislativou do fondu movitých kulturních památek, ať už se jedná o předměty slezského původu, anebo o předměty, které se v současnosti na území Českého Slezska nacházejí ve státním, komunálním či soukromém vlastnictví. Mnohé z nich jsou uloženy v **muzeích, galeriích a instalovaných objektech** ve správě Národního památkového ústavu (hrady, zámky a jiné budovy a komplexy) a můžeme je obdivovat na výstavách nebo ve stálých expozicích, aniž bychom zpravidla věděli, který z nich je oficiálně uznán za kulturní památku.

Kromě toho eviduje Národní památkový ústav **Seznam ohrožených nemovitých památek**. Jedná se o budovy, jejich části či artefakty v krajině, v majetku státu, samospráv i soukromých subjektů, které jsou z nejrůznějších příčin fyzicky narušeny natolik, že hrozí jejich nenapravitelné poškození či dokonce zničení. V seznamu bývá připojena obvykle charakteristika stavebních závad, případně specifikace, které části předmětné nemovitosti se závada týká. Jedná se o iniciativu Národního památkového ústavu, opírající se o znalecké posouzení problematiky. V roce 2015 byly do seznamu zařazeny asi dvě desítky nemovitostí všeho druhu, návštěvnicky atraktivními, i když zdevastovanými zámky počínaje, přes městské činžovní domy, venkovská stavení a církevní objekty, technickými památkami konče.

Cílem vytvoření a publikování seznamu není ostuzení majitelů, ale vyburcování k realizaci kroků k jejich záchraně. Tento záměr nese ovoce. Mnohé z památek, vložených svého času do seznamu, jsou po určité době zabezpečeny proti rychlé zkáze, opraveny či oživeny s novou funkcí. Příkladem může být venkovská usedlost zvaná *vošárna* (prádelna lnu) v Raduni na Opavsku, registrovaná v seznamu v roce 2008, rekonstruovaná soukromým investorem pro kulturně společenské účely.

Irena Korbelářová